

РАЦІОНАЛЬНІСТЬ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ**Єлецьких С. Я, Рад Н. С.**

В статті досліджені окремі аспекти розвитку національної пенсійної системи в контексті світових трансформаційних процесів. Виявлені та окреслені умови її модернізації. Відмічено, що ключовим звеном ефективної концепції національної пенсійної системи є синтез соціальної та економічної складових в контексті спрямування до принципів соціальної держави. В ході дослідження була застосована сукупність загальнонаукових методів: узагальнення, групування, аналіз досліджуваних категорій. Теоретичні узагальнення та висновки будувались на підставі абстрактно-логічного методу. Запропоновані напрямки удосконалення концепції пенсійної системи в контексті особливостей національного розвитку та сучасних тенденцій, ризиків та викликів суспільного розвитку.

В статье исследованы отдельные аспекты развития национальной пенсионной системы в контексте мировых трансформационных процессов. Выявлены и обозначены условия ее модернизации. Отмечено, что ключевым звеном эффективной концепции национальной пенсионной системы является синтез социальной и экономической составляющих в контексте следования принципам социального государства. В ходе исследования была применена совокупность общенаучных методов: обобщения, группировки, анализа исследуемых категорий. Теоретические обобщения и выводы строились на основании абстрактно-логического метода. Предложены направления усовершенствования концепции пенсионной системы в контексте особенностей национального развития и современных тенденций, рисков и вызовов общественного развития.

The article deals with some urgent problems related to the development of pension system in Ukraine in the context of global transformation processes. Identified and specified are conditions for it to be improved. It is observed that the key element of the efficient concept of the national pension system is synthesis of social and economic components in the context of adhering to the principles of social welfare state. The research is based on a system approach using general scientific methods: generalization, pooling, analysis and synthesis. We used abstract-logical method for making conclusions. The lines for improvement of the concept of pension system in the context of the peculiarities of the national development and contemporary trends, risks and challenges of social development are proposed.

Єлецьких С. Я.

д-р. екон. наук,
проф., зав. каф. «Фінанси» ДДМА
svetlana-eleckih@yandex.ua

Рад Н. С.

канд. екон. наук, доц.,
начальник ГУ ПФУ

ДДМА – Донбаська державна машинобудівна академія, м. Краматорськ;
ГУ ПФУ – Головне управління Пенсійного фонду України в Донецькій області,
м. Слов'янськ.

УДК 369.01

Єлецьких С. Я., Рад Н. С.

РАЦІОНАЛЬНІСТЬ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Реалізація принципів соціальної держави у сфері пенсійного забезпечення має на меті формування високих соціальних стандартів для громадян похилого віку. Практика свідчить, що концепція соціальної держави впродовж тривалого періоду часу відіграла стимулюючу роль у спрямуванні суспільного розвитку. Однак домінування соціальних векторів спричинило суттєвий тиск на економіку «соціальних держав» і сприяло набуттю загальносвітових тенденцій соціального розвитку більш поміркованого характеру. У пенсійних системах це знайшло прояв через перерозподіл фінансових зобов'язань під час формування пенсійних активів від держави до громадянина. Слідуючи до означених тенденцій у 2004 році в країні було започатковано трирівневу пенсійну систему, що складається з солідарної і накопичувальної систем загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та системи недержавного пенсійного забезпечення [1]. Ключовою особливістю означеної концепції є запровадження страхових принципів, якими встановлена залежність розміру пенсійної виплати від тривалості страхового стажу та розміру доходів. Однак успішність функціонування пенсійного страхування за таких умов визначається багатьма факторами. Одним з найважливіших можна вважати здатність пенсійного механізму гармонійно інтегруватись до вітчизняного соціально-економічного середовища. Іншою необхідною умовою є знаходження балансу інтересів учасників пенсійних відносин. Виключно значущим є також готовність людей до прийняття інноваційного механізму пенсійних відносин та участі в них. Саме раціональна побудова параметрів пенсійної системи, організації її функціонування, а також раціональне усвідомлення учасниками пенсійних відносин своєї функції може стати балансуєчим чинником ефективного функціонування означених суспільних відносин.

Вивченню різних аспектів розвитку пенсійного забезпечення в системі суспільних зв'язків присвячували свої роботи багато науковців і практиків, серед яких В. Кравченко, В. Роїк, Ю. Ольсевич, В. Капильцова, Н. Борисенко, Б. Зайчук, Ю. Коваленко, З. Галушка, С. Кетько та багато інших. Однак існуючі підходи до формування концепції сучасної пенсійної системи досліджені не в повній мірі і потребують подальшого вивчення та доопрацювання, зокрема з огляду на раціональність у побудові процесу. Це пояснює актуальність дослідження.

Таким чином, метою статті є аналіз окремих аспектів формування сучасної вітчизняної пенсійної системи з точки зору раціональності, виявлення проблемних питань та визначення напрямків удосконалення концепції пенсійної системи в контексті раціональних підходів до її побудови.

Дослідження виконане на підставі системного підходу із застосуванням загальнонаукових методів: узагальнення, аналізу. Абстрактно-логічний метод було використано для формування висновків.

Розгляд пенсійної системи в якості складової соціальної сфери, розбудова якої передбачається у контексті положень соціальної держави, сприяє все більшому поширенню переконання про пенсію як виключно єдине джерело матеріальної підтримки літньої людини. Відповідно до цього, сформувалось уявлення про пенсійну виплату як інструмент задоволення усіх життєвих потреб людини, включаючи її розвиток. В контексті такого розуміння поступово втратили актуальність такі історично притаманні засоби матеріальної підтримки старої людини, як власні заощадження, допомога дітей або інших членів сім'ї тощо. Це зазначається як пенсіонерами, так і громадянами економічно-активного віку. Багатьом країнам вдалось втілити високу якість соціального забезпечення через побудову соціальної держави. В сучасному світі поширене її розуміння в якості правової демократичної держави, що проголошує

вищою цінністю людину та створює умови для забезпечення гідного життя, вільного розвитку та самореалізації творчого (трудового) потенціалу особистості. Критеріями оцінки ступеню соціальності правової демократичної держави вважається дотримання прав і свобод людини, проведення активної і потужної соціальної політики, забезпечення стандартів гідного життя для громадян. Водночас, в означених країнах останнім часом також спостерігається зростання невдоволення громадян. Представниками крупного капіталу висловлюється не погодження з високим соціальним навантаженням та численними обмеженнями для бізнесу, активно працюючі громадяни виступають проти політики «позитивної дискримінації» та колективного благосприяння низько статусним групам населення. А останніми все більше усвідомлюється власне соціальне безвихіддя через роль утриманців або «соціальних сиріт», цілком залежних від держави та виключених з громадянського суспільства [2, с. 190]. Іншими опонентами соціальної держави стверджується, що побудова держави добробуту породжує серед людей утриманство, паразитизм та безініціативність. Окрім цього, критичний рівень соціальних видатків в країнах з домінуванням означеної концепції підвищує ризик неконкурентоздатності економіки вцілому. Означені проблеми призвели до порушення питання щодо необхідності відмови від концепції соціальної держави в існуючому вигляді як ідеального орієнтиру соціального розвитку та пошуку нової, відповідної до сучасних ризиків та викликів моделі. Відповідь на це питання означає дещо більше ніж корегування певної концептуальної спрямованості соціального розвитку. Адже на фоні триваючої дискусії вирішального значення набуває відсутність придатної альтернативи. Наголос в дослідницьких колах робиться також і на потужності змістовного наповнення та ціннісній складовій поняття «соціальна держава». Адже воно, здебільшого, виступає в якості одного з суспільних ідеалів людства, що виник в результаті багатовікової боротьби людини за свої права [2, с. 7]. Означений процес триває. Варто зауважити, що спричинене стрімким розвитком глобалізації формування єдиного інформаційного простору також значною мірою сприяло посиленню соціальної складової та стимулюванню до обрання країнами стратегічних векторів розвитку у більш прогресивному напрямку. Водночас, з поширенням глобалізаційних процесів відмічається активізація та посилення впливу на перебіг суспільного розвитку з боку стихійного, незбалансованого та слабо контрольованого державами глобального ринку. Така різноспрямованість обумовлює зростання одного з основних сучасних протиріч, яке полягає в тому, що розвиток глобальної економіки не супроводжується розвитком глобального громадянського суспільства та всевітньої соціальної держави. [2, с. 162]. Означені тенденції цілком підтверджені останньою світовою кризою, що висвітлила як всеохоплюючий характер існуючих дисбалансів, так і негативні наслідки від їх прояву. Разом з цим, варто зазначити, що концепція соціальної держави в якості прогресивної форми організації суспільного життя вцілому доказала доцільність свого існування. При цьому, надати нового стимулюючого імпульсу може її модернізація. На думку вчених саме оновлення означеної концепції сьогодні вважається основною проблемою всієї світової політики [2, с. 187]. Серед науковців вироблено багато трактувань поняття «соціальна держава». Погоджуючись з існуючими трактуваннями, виходячи із змістовного наповнення дефініції найбільш відповідною до сучасного стану суспільного розвитку, на наш погляд, виглядає її визначення у якості інституціалізованого класового компромісу, основою якого є активне створювання владою можливостей для задоволення зростаючих матеріальних потреб громадян в умовах демократії [2, с. 104]. Автором також зазначено, що підчас конструювання ідеального типу соціальної держави, виникає необхідність використання методу єдності історичного та логічного. Під єдністю історичного та логічного пропонується розуміти не процес тривалого становлення досліджуваного феномену на підставі притаманної йому внутрішньої логіки розвитку, а єдності історичної практики та її поступової теоретичної раціоналізації [2, с. 10]. Саме раціоналістичний підхід вважається оптимальним як такий, що може створити умови для найбільш поміркованої конструкції соціальної держави та формування балансу інтересів її громадян в питаннях соціального забезпечення. Адже раціональність уявляє собою розумність, продуманість, обумовленість, логічну підкріпленість та здоровий глузд [3, с. 833]. Таким чином можна ствер-

джувати, що з раціональної точки зору теорія соціальної держави може сприяти вирішенню проблем мінімізації наслідків функціонування стихійного глобального ринку. Глобальний соціальний розвиток в контексті подовження наявних тенденцій може в кінцевому підсумку підійти до вироблення єдиних міжнародних цивілізованих соціальних стандартів. Об'єктивна необхідність їх розробки вже всебічно підтверджена. Адже допоки існуватиме внутрішньодержавне, міждержавне або будь-яке інше соціальне розшарування, буде наявною об'єктивна загроза для подальших економічних криз.

З іншого боку, варто враховувати, що суспільство є вкрай неоднорідним за своїми уподобаннями та уявленнями про ідеали. Так, раціональний підхід до розв'язання проблеми однією людиною може бути здебільшого прогнозованим, а вироблення рішення групою людей видається вже важко передбачуваним. Ю. Ольсевич з цього приводу вважає, що суспільний розвиток по суті ніколи не зможе стати «раціональним». Він завжди залишиться конфліктним, різнорідним та малопередбачуваним [4, с. 173]. Водночас, для вирішення конкретної проблеми чи питання певною групою людей в якості ідеального варіанту може слугувати раціональний компроміс. Під раціональним рішенням в цьому сенсі автором уявляється таке, що в наявних умовах найкращим чином відповідає життєвим потребам індивіда, певного співтовариства або організації [4, с. 173]. Окрім цього, характеризуючи раціональне рішення в якості більш складної і ґрунтовної категорії, дослідником підкреслюється обумовленість його прийняття вродженими інстинктами, досвідом поколінь, сконцентрованим у вихованих рисах характеру, життєвим досвідом самого індивіду, сконцентрованим в його звичках та навичках тощо [4, с. 173]. Вважається, що в загальному підсумку раціональна економічна поведінка або раціональне ведення господарства або розумне господарювання спрямовані на ефективне використання наявних ресурсів для досягнення поставлених цілей і високих результатів [5, с. 535]. Означене розуміння вкрай важливе для формування раціональних підходів до побудови концепції сучасної пенсійної системи. Адже процес функціонування пенсійної системи з точки зору раціонального підходу, на наш погляд, може розглядатись через раціональну поведінку індивідів, об'єднаних сумісними діями в межах певної соціальної групи суспільства шляхом участі (потенційно можливої участі) в пенсійних відносинах для досягнення максимально ефективного результату. Для реалізації означеного мають бути визначені раціональні сторони поведінки всіх категорій учасників пенсійних відносин, для чого повинно бути уточнене поняття пенсійної системи. З огляду на раціональний підхід пенсійною системою, на нашу думку, можна вважати систему раціонально побудованих суспільних відносин в процесі визначення та формування видів і методів матеріальної підтримки у разі втрати працездатності за віком або настання іншого права на отримання пенсії. На користь наведеного свідчить звернення до методу єдності історичного і логічного, що обґрунтовує необхідність вивчення попередніх етапів розвитку філософської думки, в яких теоретично відображені історичні процеси становлення і розвитку взаємозв'язків між особистістю, суспільством і державою [2, с. 10]. Г. Ахіновим та Г. Каміловим у означеному контексті звертається увага на традиційно усвідомлений антагоністичний характер організації зв'язків у економічному просторі в процесі споживання ресурсів, виробництва та розподілу суспільних благ. Однак сьогодні, за твердженням дослідників, склались об'єктивні передумови для подолання антагонізму у означеному протистоянні шляхом його перетворення в конструктивне протиріччя на фоні «кооперативного» або суспільно-орієнтованого типу поведінки, яке уявляється раціональною формою рішення для індивіду і, в кінцевому підсумку, здебільшого відповідає його власним інтересам [6, с. 7]. Середовище пенсійних відносин за своїм характером та параметрами зв'язків містить концептуальні передумови для формування ефективної поведінки означеного типу.

Зауважимо, що використання раціональності в якості інструменту для вирішення проблем побудови концепції розвитку пенсійної системи передбачає також визначення формату інформаційної площини. Адже в залежності від дослідницьких завдань означений процес може виступити предметом вивчення в різних типах раціональності: теоретичної (пізнання з використанням таких методів, як дедукція, індукція, виявлення кореляції між явищами то-

що), практичної (соціальні дії індивіда, спрямовані на задоволення прагматичних, егоїстичних інтересів індивіда), субстанціональної (ґрунтується на певному наборі цінностей, що передбачає етичні аспекти результату), формальної (передбачає чітке уявлення цілей, прорахування засобів їх досягнення та результатів) [7, с. 49–50]. Відзначено, що в різних культурах існують різноманітні та суперечливі ціннісні системи, що надає можливості звернення до всіх існуючих типів раціональності та забезпечення їх плюралізму. Аналітичний потенціал за твердженням С. Кравченко, передбачає вимірювання раціональності, зокрема формальної, за чотирма напрямками: ефективністю, калькулюванням, прогнозуванням і контролюванням [8, с. 75–76]. Означені можливості вимірювання придатні до елементів пенсійної системи, що потребує врахування у удосконаленні її концептуальних положень.

Доцільно відмітити, що поведінські прояви в межах пенсійних відносин залежать від багатьох факторів. До числа основних можна, зокрема, віднести ментальність, а також особистісне сприйняття та оцінку громадянами тих чи інших елементів даних відносин. Можна погодитись з твердженням Ю. Коваленка, яким економічна ментальність віднесена до категорії обумовлюючої економічну сферу життєдіяльності людини, об'єднуючу при цьому як свідомі поведінські моделі та алгоритми, так і спрацьовуючі автоматично на підсвідомому рівні [9, с. 108]. Підкреслимо, що джерелом основних поведінських реакцій в сучасних пенсійних питаннях є стереотипи попередніх відносин (соціальної допомоги та забезпечення), де основна відповідальність за матеріальну підтримку людей похилого віку лежала на державі. Завдяки введенню страхового пенсійного механізму стало можливим перенесення означених акцентів до сфери особистої відповідальності за формування власних пенсійних активів, до чого переважна частина населення не готова і не схильна. Означена обставина викликає стрес, незадоволення та недовіру до пенсійних нововведень. Для вироблення і закріплення позитивних психологічних проявів у відношенні до нових елементів пенсійної системи, перетворення їх в усталені норми поведінки потребується тривалий період часу. Однак для виконання цієї задачі потребуються певні передумови, що обумовлюють необхідність у формуванні прилаштованого до нового пенсійного механізму менталітету рис характеру, що наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Основні риси характеру, необхідні для формування менталітету, придатного до свідомого прийняття трирівневої пенсійної системи

Риси характеру	Відбиття в межах пенсійних відносин
Раціональність	Здатність виваженого підходу в оцінці ризиків та зисків при аналізі та оцінці альтернативних варіантів пенсійного страхування
Відповідальність	Здатність взяти на себе відповідальність за прийняття рішень в питаннях застосування диверсифікованих джерел формування пенсійних активів, контроль за ефективністю реалізації пенсійного плану та вплив на нього
Передбачливість	Здатність оцінювати інформацію та планувати дії по формуванню пенсійних активів у довгостроковій перспективі
Обачливість	Здатність співвимірювати та оцінювати можливості отримання зиску з потенційними ризиками
Зацікавленість	Здатність до опанування та застосування на практиці необхідних фінансових знань в організації власного пенсійного страхування
Далекоглядність	Здатність до поєднання довгострокового планування особистих життєвих обставин та власного пенсійного страхування

Джерело: висновки авторів

Варто зауважити, що перелічені риси характеру, на наш погляд, теоретично мають посилювати та активізувати свідоме виконання певної ролі та функцій учасника пенсійної системи з метою досягнення бажаних результатів у пенсійному страхуванні. Однак процес реалізації означеної умови стикається з проблемою адаптації серед представників суспільства. Активна адаптація розуміється в якості актуалізованого в результаті відповідної мотивації пристосувального діяльного відношення, що здатне змінювати систему зв'язків «особистість – діяльність – свідомість – середовище» [10, с. 133–134]. При цьому, доцільно зауважити, що суб'єктивне відношення до змін, що відбуваються в оточуючому людину середовищі суттєво впливає на формування характеру їх оцінювання. Підґрунтям до активної адаптації, на наш погляд, можна вважати наявність довіри до пенсійної системи. Одним із основних значущих факторів формування довіри до положень нової пенсійної системи можливо вважати належність людини до певної соціальної ролі у пенсійних відносинах, яка її влаштовує. Зазначимо, що для кожної з них притаманні характерні усталені поведінські прояви до тих або інших елементів пенсійного страхування. Означені прояви ґрунтуються на базових потребах представників певного контингенту учасників пенсійних відносин. Означені аспекти адаптації до новітніх положень змішаної системи пенсійного страхування потребують врахування у відповідному адаптаційному механізмі пенсійної системи.

В контексті дослідження можна також погодитись і з існуючим твердженням щодо здатності людини діяти всупереч очевидній раціональності чи усталених норм. З. Галушкою зазначено, що людина в цьому випадку не просто керується зиском чи йде шляхом найменшого опору, а здатна виявляти вольові зусилля і переборювати спротив обставин [11, с. 54]. Автором також робиться наголос і на здатності людини до диференційованих дій, коли вона може в одних випадках поводитись раціонально, незалежно чи егоїстично, а в інших виявляти альтруїзм чи дотримуватись традиційних норм поведінки. При цьому діапазон варіантів реагування людини на обставини прийняття рішень є ширшими за передбачені економічною теорією. Автор підсумовує, що економічна поведінка людини пояснюється низкою умов і обставин соціального і господарського порядку, які дозволяють вивчити основний зміст і принципи ухвалення економічних рішень, систему економічних відносин у суспільстві, способи розв'язання проблем економічного та соціального вибору. Сукупність цих умов складає систему обмежень як складової частини ухвалення раціональних рішень і тим формує модель поведінки людини в економічному середовищі [11, с. 54]. Модель раціональної поведінки людини в контексті функціонування пенсійної системи здатна сприяти реалізації концептуальних положень пенсійного страхування, що потребує врахування у її подальшому розвитку і удосконаленні.

Зауважимо, що пенсійні відносини, незважаючи на свою індивідуальність, функціонують як єдине ціле, обумовлюють системний ефект та оцінюються за єдиним кінцевим результатом. При цьому, механізм пенсійних відносин містить потенціал спостерігати діалектику перетворення особистісного в людині [11, с. 34]. При цьому, в межах пенсійних відносин потребують уваги як усталені взаємозв'язки між учасниками пенсійної системи (пенсіонери, роботодавці, робітники, ін.), характерні для відповідного часового періоду, так і зв'язки, що простежуються у тривалій перспективі в якості міжпоколінських, що з урахуванням наступних трансформацій потребує подальшого спостереження та корегування у складових параметрів пенсійної системи.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи результати дослідження, можна зробити висновок, що пенсійною системою ще не в повній мірі активізовано закладений в ній потенціал, зокрема через брак раціональності у учасників пенсійної системи, що потребує врахування. Означене позначається на якісних чинниках реалізації положень пенсійного страхування в контексті концепції соціальної держави.

З метою вирішення перелічених у статті проблемних питань розвитку пенсійної системи, на нашу думку, необхідно:

1. Розробити концептуальну спрямованість пенсійної системи у контексті раціонального підходу до формування сучасного змістовного наповнення положень соціальної держави.

2. Визначити концептуальні передумови щодо формування адекватних до нового вітчизняного механізму пенсійного страхування рис характеру, менталітету людини, а також її поведінки.

3. Виробити концептуальні засади адаптаційного механізму учасників пенсійних відносин до положень вітчизняної пенсійної системи.

Запровадження перелічених заходів дозволить активізувати процес розвитку трирівневої пенсійної системи, підвищити активність учасників пенсійних відносин, забезпечити підвищення рівня соціальної захищеності населення та подальший розвиток пенсійного страхування в контексті соціально-економічного розвитку країни.

Перспективи подальших досліджень даної проблеми можуть бути сфокусовані в напрямку формування цілісної концепції сучасної пенсійної системи в суспільстві, що гармонійно розвивається.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. Закон України від 09.07.2003 № 1058. [Електронний ресурс] – Режим доступу <<http://zakon1.rada.gov.ua>>
2. Кочеткова Л. Н. Философский дискурс о социальном государстве: монография / Л. Н. Кочеткова. – М.: ИНФРА-М, 2012. – 216 с.
3. Новый словарь иностранных слов / Глав. ред. В.В. Адамчик. – М.: АСТ, Мн.: Харвест, 2007. – 1152 с.
4. Ольсевич Ю.А. Психологические основы экономического поведения / Ю. А. Ольсевич. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 413 с.
5. Большая экономическая энциклопедия. – М.: Эксмо, 2007. – 816 с.
6. Ахинов Г. А. Социальная функция государства в условиях рыночной экономики: вопросы теории и практики / Г. А. Ахинов, Г. А. Камилов. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 280 с.
7. Берулава Г.А. Методология современной психологии: Монография / Г.А. Берулава. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2009. – 216 с.
8. Кравченко С. А. Динамика социологического воображения: всемирная культура инновационного мышления : монография / С. А. Кравченко. – М.: «Анкил», 2010. – 392 с.
9. Коваленко Ю. М. Сучасне інституційне середовище фінансового сектору економіки України / Ю. М. Коваленко // Фінанси України. – 2013. – № 5 (210). – С. 100–111.
10. Кетько С. М. Единство рефлексии, мотивации и адаптации в сознании личности / С. М. Кетько, С. А. Пакулина, А. В. Поминов. – Челябинск: Филиал Московского педагогического государственного университета, 2005. – 232 с.
11. Галушка З.І. Модель людини в сучасній економічній теорії / З. І. Галушка // Економічна теорія. – 2012. – № 4. – С. 49–55.
12. Кравченко В. И. Человек как феномен реальности: аспекты исследования: монография / В. И. Кравченко. – СПб.: ГУАП, 2011. – 168 с.